

DE TECHNOLOGISCH-ADMINISTRATIEVE TAAKOMGEVING (TATE) VAN LANDBOUWBEDRIJVEN

Bruno Benvenuti

1. Inleiding

De redactie van Marquetalia heeft mij uitgenodigd het artikel van Nenck Nienhuis over het geval AVEBE te becommentarieren en wel door dit 'geval' te plaatsen in mijn TATE theorie. Graag wil ik hieraan voldoen, met die opmerking dat mijn commentaar niets anders kan zijn dan een poging technische feiten in een breder en hopelijk ook zinvol interpretatiekader te plaatsen (1).

Met de problemen van het sociaal-economisch functioneren van het landbouwbedrijf in een groeiende economie hebben sociale wetenschappen tot nu toe nooit echt raad geweten. Voor zover zij zich daarmee bezig hebben gehouden, werd door hen doorgaans op impliciete of op expliciete wijze teruggegrepen naar het overheersende economische paradigma. Verderop ga ik dieper op dit paradigma in. Hier zij volstaan met op te merken dat in dit paradigma, boeren begrepen worden als "individuen die in alle vrijheid de ruil aangaan".

Nienhuis laat zien dat juist op dit centrale uitgangspunt heel wat valt af te dingen. Geen wonder dat een aantal zaken van het huidige bedrijfsgebeuren in de landbouw niet meer "geruisloos", niet meer zonder "storingen", vallen te begrijpen. Er ontstaan steeds meer problemen, om te beginnen voor de boer zelf, maar zeker ook voor de sociaal-wetenschappelijke onderzoeker. Een groeiend aantal van deze problemen is duidelijk in verband te brengen met de stijgende integratie van het boerenbedrijf in de overige institutionele sectoren van onze socio-economische orde. Deze stijgende integratie kan opgevat worden in die zin, dat het agrarisch bedrijf steeds meer functioneel gericht wordt op (oftewel: op instrumentele wijze ingepast wordt in) de verschillende systemen waaruit deze orde is opgebouwd. Bijvoorbeeld: het systeem van de zogenaamde produktiekolom, dat van de financieringsinstituten, dat van onderzoek, onderwijs en kennis-

overdracht, dat van de juridische en ambtelijke regulering van het grond- en gebruiksrecht, etc.

Indien men een dergelijke stijgende integratie bespeurt, dan zal men moeten erkennen dat die integratie plaatsvindt via dat "deel" van de institutionele omgeving, *dat onmiddellijk relevant is voor het beroepsmatige handelen van de boer*. Vanuit de situatie van de boer bekeken, is het alsof zijn bedrijf het middelpunt vormt van een "institutioneel spinneweb". Een "spinneweb" bestaande uit *concrete* afnemers van produkten, toeleverars van benodigdheden, financiën en andere diensten.... Allemaal instituties die zorgen voor benodigdheden en diensten die het bedrijfsproces mogelijk maken, *maar die tegelijkertijd de boer met hun specifieke eisen en voorschriften confronteren*.

Dit deel van het *bedrijfsexterne stelsel van systemen*, noem ik de Technologisch Administratieve Taakomgeving van het bedrijf: het is precies dát deel van de ruimere omgeving *dat een rechtsstreeks bepalende macht op het boerenbedrijf uitoefent*. Hier voor gebruik ik verder de afkorting van het Engelse begrip "Technological-Administrative-Task-Environment" (TATE). Bij de begripsvorming van TATE gaat het mij vooral om het feit dat boeren niet meer in een atomistische en louter door de "invisible hand" gereguleerde situatie verkeren. Daarom kunnen het bedrijfsinterne proces en de bedrijfsinterne gebeurtenissen niet langer zinvol begrepen worden zonder TATE bij de analyse te betrekken. M.a.w., wil men zich in afdoende mate rekenschap geven van datgene wat zich *binnen* het agrarische bedrijf afspeelt, dan is de relevante analyse-eenheid hiervoor niet zozeer het betrokken bedrijf zelf, maar het 'systeem' gevormd door TATE plus het bedrijf.

2. Enkele algemene karakteristieken van TATE

Zoals reeds werd aangestipt verwijst het begrip TATE naar *het geheel van instituties dat in toenemende mate de bedrijfsvoering op de afzonderlijke boerenbedrijven normeert en goed-dan wel afkeurt*. De kern van de TATE wordt gevormd door die instituties waarmee het boerenbedrijf op technisch-administratieve wijze verbonden is: landbouwindustrieën, banken, handelondernemingen, landbouwvoorlichting, etc. In feite gaat het doorgaans om economische relaties. Het belangrijkste aspect is of wordt evenwel het technische administratieve aspect. De verhouding tussen integratie van landbouwbeoefening in de markten en TATE is duidelijk: men zou TATE als een nadere afbakening van het integratieproces kunnen beschouwen. Het conformeren van eigen denk- en handelwijze aan de toenemende integratie in markten wordt als het ware aangevuld en

geformaliseerd in de TATE: men gaat nu expliciet het 'door de markt' gewenste gedrag aan boeren voorschrijven en desnoods van dwangmaatregelen voorzien.

We zullen achtereenvolgens bij twee aspecten stilstaan.

2.1 Boerenbedrijven in schroefbeweging en dwangbuis

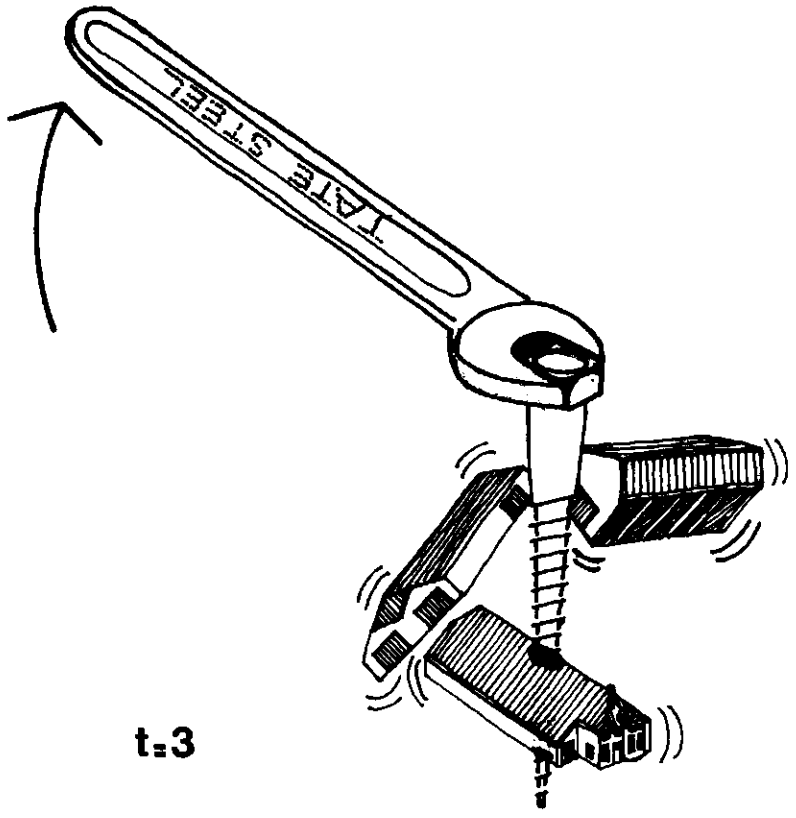
Kijkt men naar het boerenbedrijf als zodanig, dan is het alsof dit bedrijf aan een voortdurende ontwikkeling onderhevig is. De TATE confronteert het bedrijf voortdurend met nieuwe, als het ware over vorige heenschuivende adviezen, voorschriften en eisen. Wil het bedrijf blijven voortbestaan, dan moet het zich conformeren aan de logica van de TATE. Doet het bedrijf dit, dan wordt het als "rationeel" beschouwd en mag het op overeenkomstige reacties van de kant van TATE verheugen (kortingen, toeslagen, premies, extra steun, subsidies, als 'voorbeeld' gesteld worden, etc.). To zoverre niets nieuws: het is allemaal al bekend. Maar nu het eigenlijke probleem. Hanteren we de schets in figuur 1 als een aanduiding voor het bedrijfsontwikkelingsproces in de loop van de tijd en plaatsen we daarbij het boerenbedrijf temidden van een aantal TATE-instanties (de sleutel), dan kan men de zich ontwikkelende eisen welke de TATE aan het bedrijf stelt, voorstellen als de slag van de sleutel (zie de pijlen).

Het zal duidelijk zijn dat zich bij deze schroefbeweging een aantal aanzienlijke bedrijfskundige problemen voor (kunnen) doen:

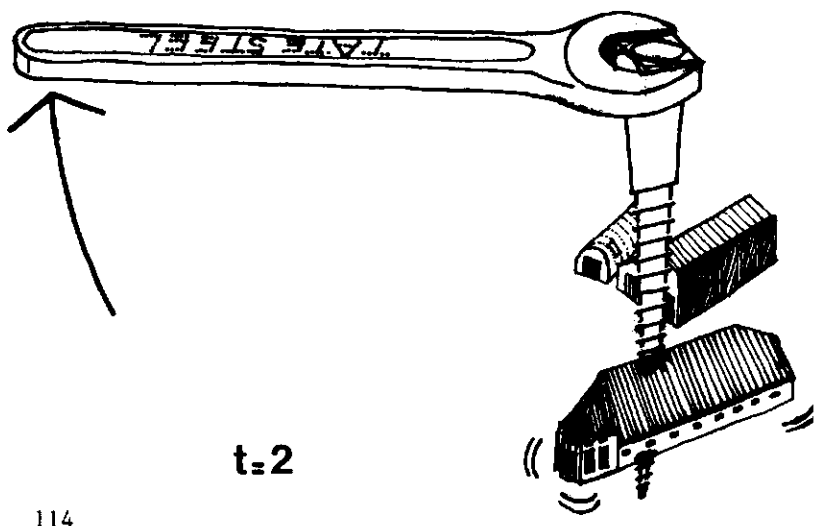
- Om vanuit de situatie $T=0$ "in lijn te komen" met de vereisten welke TATE stelt tijdens $T=1$, zal het bedrijf meestal flink moeten investeren. Gaande van $T=1$ naar $T=2$ geldt hetzelfde. En om bij $T=3$ nog steeds "rationeel" te zijn, zal het bedrijf zich opnieuw hebben moeten aanpassen, door o.a. te investeren.

Dergelijke investeringen worden gewoonlijk goedgekeurd ("rationeel" verklaard) door instellingen als de RABObank, de Directie Bedrijfsontwikkeling, de coöperatie, de gemeente, kortom, die TATE-instellingen die tijdens de aanpassing ingrepen.

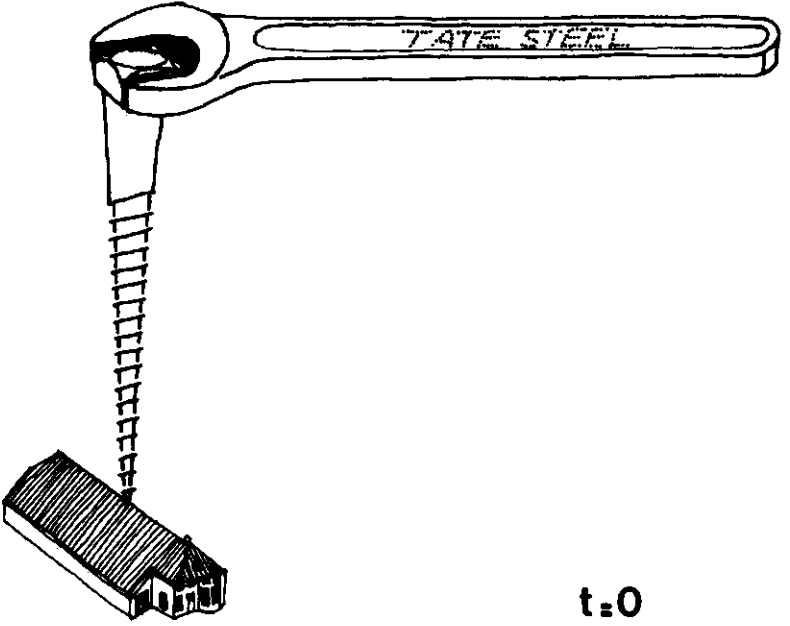
Deze instanties dienen de investering goed te keuren - zonder goedkeuring en steun komt het er veel moeilijker van. Echter, deze extern-goedgekeurde investeringen hebben (als alle investeringen) een zeker 'immobiliseringsvermogen'. Zeg van X jaar. Met "immobilisering" wordt bedoeld dat een zekere investering de bedrijfsstructuur en daarmee het bedrijfsproces voor *zekere tijd vastlegt*. "Men kan niet aan het veranderen blijven" - al is het alleen al vanwege de rente- en aflossingsplicht. Een investering immobiliseert de bedrijfsstructuur voor een bepaalde tijd. Nu is het hedendaagse pro-

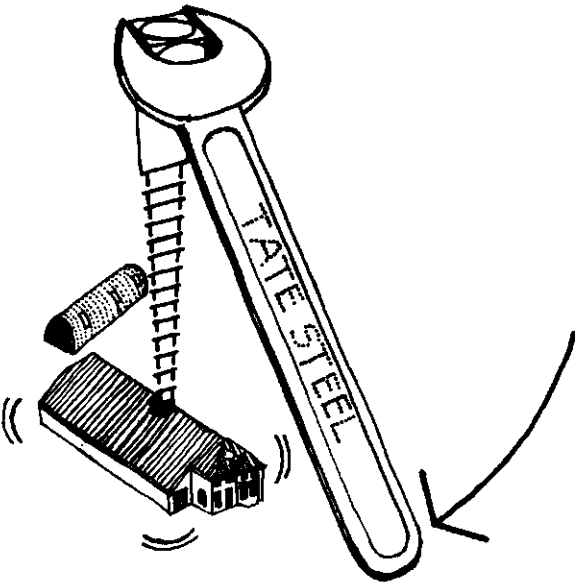
$t=3$

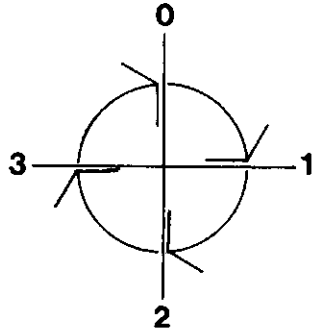
$t=2$

$t=0$

$t=1$

BEDRIJFSONTWIKKELINGSPROCES

bleem in de landbouw evenwel dat de TATE haar vereisten en voorschriften welke voorgehouden worden aan het landbouwbedrijf, *aanzienlijk sneller ontwikkelt. Er is m.a.w. al sprake van T=2, voordat het immobiliseringseffect van de door TATE goedgekeurde investering op moment T=1 beëindigd is.* Zo ontstaat binnen het boerenbedrijf een structurele onevenwichtigheid tussen de effecten van de beslissing in T=1 en de vereisten welke in T=2 gelden. Het behoeft geen betoog dat deze tegenspraak in essentie door de TATE veroorzaakt wordt. Typerend genoeg spréékt men in land- en tuinbouw echter van een "foute ondernemersbeslissing" in T=1. Ook al wordt die formeel goedgekeurd (in feite soms ook vereist) door de TATE-instellingen. De irrationaliteit (2) komt vaak van buiten het bedrijf maar wordt toegeschreven aan de boer.

- In het verlengde van het voorgaande een tweede probleem: Dit ontstaat wanneer de snelheid waarmee de TATE-instellingen hun vereisten 'schroefsgewijze' bijstellen, zodanig wordt, dat het immobiliseringseffect van reeds gedane investeringen zo sterk wordt, dat de bedrijfsleider onmogelijk de tegenspraak tussen versneld ritme en verhoogde immobilisering kan overwinnen. Het gevolg is: het bedrijf valt niet meer aan te passen en wordt 'afgeschreven' (zie de situatie op T=3).
- Een derde groep problemen weerspiegelt zich in het feit dat de TATE zich niet enkel via de reeds aangeduide 'schroefbeweging' manifesteert, maar daarenboven soms ook rechtstreeks als 'dwangbuis' opereert. Een dwangbuis bijvoorbeeld welke de bedrijven noopt tot een verregaande ontmenging, welke geen andere 'uitweg' meer laat dan doorgaan op de eenmaal ingeslagen weg: "de agrarische concurrenten in binnen- en buitenland uitschakelen".
- Een vierde groep problemen ontstaat als de vereisten van de verschillende TATE-instellingen onderling niet consistent zijn
- Etcetera.

2.2 TATE gaat boerenbedrijven sturen

In feite is voorgaande beschrijving echter niet geheel correct. Wat zich in het systeem TATE + bedrijf afspeelt is niet zozeer enkel een "naar voren trekken of stuwen" van het boerenbedrijf, maar veeleer is het zo dat TATE een gedeelte van de plan- en organisatiefuncties van het boerenbedrijf *overneemt*. Door die functies over te nemen, onteigent TATE als het ware een deel van het boerenbedrijf. Formeel is dit niet zichtbaar, maar in reële zin ontstaat een uitermate belangrijke verschuiving der beslissingsmacht. TATE vormt niet enkel een specifieke set van *externe* condities, doch *internaliseert* zich eveneens en in steeds sterker mate binnen het

bedrijf. TATE vormt het bedrijf op diepgaande wijze om. "Naar zijn eigen beeld en gelijkenis", zou men haast kunnen zeggen. Op één van die centrale mechanismes van die 'onteigening', van die groeiende macht van TATE binnen het boerenbedrijf, zullen we verderop, onder de titel "de techniek der taal", dieper ingaan.

Kijkt men tegen de landbouw aan op een wijze die hiervoor geschikt wordt dan wordt duidelijk dat het 'landbouwsysteem' iets geheel anders is, dan datgene waarmee het gangbare landbouw-economische jargon ons vertrouwd heeft gemaakt. Hierin spreekt men wel van een 'systeem' doch bedoelt daar niets anders mee dan het *statistische aggregaat* van boerenbedrijven, eventueel opgeteld bij de verwerkende- en toeleverende industrieën. Een dergelijk 'systeem' is dan het beste vergelijkbaar met een hoopje losse zandkorrels: van tijd tot tijd waaien er wat korrels weg of er komen weer es wat aangewaaid (een rare zaak overigens in de landbouw). Begripsmatig blijft dit een atomistische voorstelling van zaken.

Het TATE perspectief daarentegen houdt in dat met het voortschrijden van de rationalisering op het landbouwbedrijf het belang van de banden tussen de TATE-instanties en boerenbedrijven steeds meer toeneemt. En dat TATE steeds meer het sturende element wordt in de bedrijfsontwikkeling van de afzonderlijke boerenbedrijven.

3. De landbouwcoöperatie als deel van de TATE

3.1 Gangbare theorieën en heersende doctrines

In een land als Nederland is de landbouwcoöperatie een wezenlijk bestanddeel van de TATE. Dit geldt niet enkel in kwantitatieve zin (in vele sectoren van toe- en aflevering beheersen coöperaties rond de 90% van het marktaandeel), maar ook kwalitatief. Juist de vele en doelgericht gevormde 'dwarsverbindingen' tussen coöperatieve toevoer, afzet- en verwerkingskanalen, coöperatieve banken en voorlichting van dezelfde coöperaties omgeven de boerenbedrijven als een waar netwerk. Al deze dwarsverbindingen tussen instituties die elk voor zich sterk aan de bedrijfsvoering verbinden, maken dat hier DES TE MEER van een TATE gesproken kan worden.

Waartoe brengt ons de analyse van deze coöperatieve structuur in termen van TATE? In zowel theoretische, analytische als praktische zin? En vervolgens: wat betekent het feit dat de TATE hier ten lande juist en zozeer een coöperatieve TATE is? Om te beginnen meen ik dat we, (door de coöperatie als element van TATE op te vatten) een aantal vraagstukken kunnen oplossen, die tot nu toe uiterst moeilijk hanteerbaar blij-

ken te zijn.

Neem het vraagstuk van de macht:

De agrarische producenten verliezen aan macht - het is zo onderhand een dooddoener. Dat wil zeggen: men kan het iedereen overal te pas en te onpas horen verkondigen. Daarbij is het problematische dat:

a) dit verlies van *macht* geldt op *algemeen niveau* (d.w.z.: de agrarische sector als geheel verliest macht ten opzichte van de overige sectoren der samenleving). Het klagen over de afnemende invloed van het zogenaamde 'Groene Front' weer spiegelt en verhult dit probleem.

b) Daarnaast geldt het *verlies aan zelfbeschikkingsmacht* ook *binnen de agrarische sector* zelf. De boer is minder baas in eigen bedrijf dan ofwel de herinnering (het verhaal dat men over vroeger vertelt), ofwel de heersende ideologie (waarin de boer als ondernemer wordt opgevoerd) wil. De macht is m.a.w. ook binnen de sector tanende: die van de TATE wordt groter, die van de boeren geringer.

c) Tenslotte moet gesteld worden - het is nl. een deel van het probleem zélf - dat sprekende over de macht van de boeren (of de macht van "de landbouw"), men veelvuldig a) en b) vermengt. Ongenoegen van boeren met hun eigen geringe zelfbeschikkingsmacht kan, met name in de meer publieke debatten, zeer goed vertaald worden in onvrede over de tanende macht van de agrarische sector als geheel ten opzichte van de overige sectoren.

Zowel de macht van de 'sector', als die van de boeren binnen de sector, zijn tanende.

Wat zeggen de gangbare wetenschappelijke disciplines (in zekere zin voedsters van de ideologie waarvan we spraken) hiervan?

- De *economie* hanteert al sinds lang de stelling dat het verlies aan macht van de sector als geheel een gevolg is van een verslechtering van de zogenaamde "ruilvoet" tussen "landbouw" en de 'rest van de economie'. Meer specifiek spreekt men wel van de inelastieke vraag naar landbouwprodukten en van de immobiliteit der produktiefactoren in de landbouw. Samen produceren beide elementen de verslechtering van de ruilvoet. Afgezien van het feit dat men zo op z'n gunstigst slechts met kunst en vliegwerk de historische fluctuaties kan verklaren, afgezien ook van het feit dat de "vraag" vandaag de dag een factor is die in sterke mate door de voedingsmiddelenindustrie en internationale exportrelaties bepaald wordt, afgezien van dat alles zegt deze benadering weinig of niets over de verminderende zelfbeschikkingsmacht van de individuele boer. In feite weet de economie zich bepaald weinig raad met een dergelijk verschijnsel. Erg gede-

tailleerde uitspraken doet men dan liever ook niet. De samenhang tussen de *macht van de sector* en de verdeling van de *macht binnen de sector* is een vraagstuk dat geheel buiten de aandacht, of althans: buiten het bereik van de theorie lijkt te vallen (3).

- Ten aanzien van het machtsvraagstuk vaart de officieel aanvaarde *coöperatieve theorie* geenszins in helderder vaarwater. Binnen de coöperatieve 'doctrine' figureert de coöperatie als die vorm van economische organisatie waarbij overigens zelfstandig blijvende economische subjecten, die elkaar niet als concurrent ervaren, één of meer economische functies op gezamenlijke en duurzame wijze gaan uitvoeren. Dit om het economische resultaat van de desbetreffende subjecten te verbeteren. De coöperatie geldt daarmee tegelijkertijd als een 'tegenmacht' ten opzichte van de particuliere industrie en handel. Dankzij de coöperatie kunnen de leden profiteren van de 'schaalvoordelen' bij bepaalde produktieve activiteiten. Tegelijkertijd voorkomen zij dat die voordelen toevallen aan externe kapitaalgroepen (4).

Alleen al een simpele registratie van namen waarmee de eerste boerencoöperaties zich tooiden is in dit opzicht verhelderend. Door "eendracht" dacht men "vooruitgang" te bereiken; de "takomst" (fries voor toekomst) met fier hoofd tegemoet te kunnen gaan. Moderner spraakgebruik zou op dit moment kunnen resulteren in slogans als "samen staan we sterk", zo ze eenzelfde coöperatief streven onder woorden zou willen brengen.

Deze simpele registratie (welke nog steeds kern van de coöperatieve doctrine weerspiegelt) contrasteert wel heel sterk met de huidige coöperatieve praktijk!

Tegenover de "eendracht" staat een toenemende en onder andere door en vanuit de coöperatie teweeggebrachte differentiatie tussen de leden.

Tegenover "het behartigen van de eigen belangen middels de coöperatie" staat in toenemende mate een groeiende divergentie tussen 'coöperatie' enerzijds en de leden anderzijds. Uiteraard is de toenemende spanning tussen 'coöperatieve beginselen' enerzijds, toenemende differentiatie en divergentie anderzijds niet aan de aandacht ontsnapt van hen wier taak het is de coöperatieve doctrine levend te houden. Juist vanuit de wereld der grote landbouwcoöperaties komen dan ook de zeer interessante pogingen deze 'coöperatieve beginselen' zodanig te *herformuleren* dat ze zich beter conformeren aan de inmiddels veranderende praktijken.

- Is met dit alles nu een meer reële basis gelegd om het probleem van de tanende macht te kunnen vatten?

Neen.

In de eerste plaats niet omdat niet duidelijk is in welke mate een versterkte *concurrentiepositie* van de coöperatie (en: een toenemende concurrentie tussen coöperaties) leidt tot een versterking van de *onderhandelingspositie* van de (coöperatieve) sector ten opzichte van andere sectoren. Dit ondanks de herformulering van coöperatieve principes die geschiedt in naam van het versterken van de concurrentiepositie, efficiëncy en slagvaardigheid vān diezelfde coöperatieve industrieën.

- In de tweede plaats wordt het machtsvraagstuk er met deze herformuleringen bepaald niet duidelijker op. In feite is de vraag naar de macht van de leden *ten opzichte van* hun 'grote coöperatie' nog steeds niet legitiem. Dit terwijl in naam van de (hypothetische) machtsvergroting van de coöperatie van de leden een duidelijke *reductie van macht* wordt verlangd. Die reductie wordt gelegitimeerd in termen van functionaliteit. Macht komt, typerend genoeg, niet ter sprake.

- Tenslotte mag niet onvermeld blijven dat naarmate de coöperatie tracht het marktgebeuren méér te controleren en daarmee de 'eigen voorspelbaarheid' bevordert - dat juist daardoor de coöperatie vaak 'verwordt' tot een bron van toenemende onvoorspelbaarheid en onzekerheid voor de aangesloten boerenbedrijven. Het AVEBE gebeuren is een treffende illustratie. Overigens spreek ik in dit verband van 'verworden', omdat de historische functie van de coöperatie juist bestond uit het *reduceren* van de onvoorspelbaarheid op het niveau van het aangesloten *boerenbedrijf*.

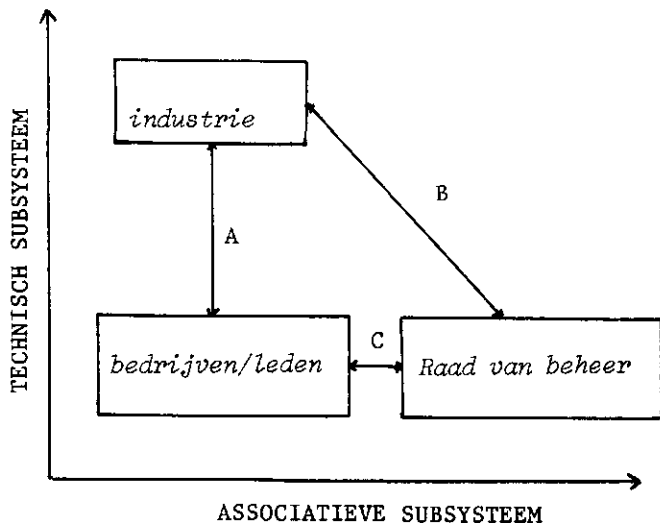
3.2 De coöperatieve "driehoek"

Overziet men de gangbare theorieën en doctrines, dan blijkt dat ze van de huidige coöperatieve werkelijkheid een sterk versimpeld beeld opleveren. Deze versimpeling treedt op door een tweetal, nauw samenhangende reducties:

a) Men theoretiseert in de sociologische discipline enkel over het *associatieve aspect* van de coöperatie. Dat wil zeggen de verhoudingen binnen de coöperatieve *vereniging* tussen bijvoorbeeld "leden" en "bestuur", wordt breed uitgemeten. Het technische aspect, het feit dat de hedendaagse coöperatie ook een industrie is met tal van technisch-economische banden met de 'rest' van de TATE als met boerenbedrijven, kortom: *de coöperatie als technisch subsysteem*, wordt doorgaans genegeerd of onderbelicht.

In figuur 2 is de 'de coöperatie' uiteengetrokken teneinde deze eerste stelling enigszins te illustreren.

figuur 2.

Versimpelend zou men kunnen stellen dat de traditionele theorieën (sociologie en coöperatieve doctrine) zich vooral met relatie C beziggehouden hebben. Preciezer: met relatie C zónder de relaties A en B tegelijkertijd aan een onderzoek te onderwerpen. De mogelijke wisselwerking tussen A, B en C is doorgaans een blinde vlek gebleven. En dat niet toevallig: hoekstuk van de coöperatieve doctrine is immers dat de vereniging (via de raad van bestuur) 'het fabriek' in eigendom heeft, kan beheren en genieten naar haar goeddunkt. Dat wil zeggen: *de vereniging* stelt haar verlangens aan de 'fabriek'. Andersóm zou ondenkbaar zijn. Voor de "sociologie" ligt de zaak redenerend in termen van bovenstaand schema, evenzeer simpel: alles wat de industrie, de 'fabriek' betreft, behoort toe aan de economie en de economen. De 'economie' bestudeert ook inderdaad deze 'industrie', maar het resultaat van deze arbeidsdeling tussen sociologie en economie is wél dat een analyse van de *relatie* A en B tussen wal en schip viel.

b) Duiken we nu dieper in het ogenschijnlijk zo simpele figuur 2, dan stuiten we onmiddellijk op een tweede probleem. Dit is het meest intrigerende probleem. De relaties binnen het associatieve subsysteem, binnen de vereniging (i.e. tussen leden-boeren en hun vertegenwoordig-

gende besturen en organen) *verlopen via de associatieve taal*. Het is de taal van de coöperatie, de taal die op de vergaderingen gesproken wordt. Het nog steeds actuele belang van juist deze taal (i.e. waarden, normen en voorschriften omtrent datgene wat 'goed' en wat 'slecht' is) moge blijken uit de systematische pogingen om deze taal voortdurend aan te passen. Door deze aanpassingen blijft deze taal functioneel met betrekking tot de actuele coöperatieve praktijken. Daarentegen lijken de relaties A en B boven 'technische' relaties. De elementen die 'overgedragen' worden zijn technische symbolen. Bijvoorbeeld een technische studie waaruit blijkt dat die en die investeringen, daar- en daarom en wel zus en zo gedaan moeten worden (relatie B). Daarnaast de installatie van melktanks of nieuwe bulksilo's op boerenbedrijven op aandrang van de fabriek (relatie A). Het reglementeren van de kwantiteit en kwaliteit van de te leveren producten is een ander voorbeeld dat aangeeft hoezeer met name ook relatie A een 'technische' relatie lijkt te zijn.

Echter, aan dat vraagstuk kleeft ook nog een ander aspect. Dat is dat in het algemeen gesproken en bovenal in de hier geanalyseerde situatie, *de techniek of de technologie als een taal funktioneert*.

3.3 De techniek-als-taal

Alvorens de analyse verder te voeren, moet ik een moment stil staan bij de techniek-als-taal.

a) In de huidige situatie vertegenwoordigt de techniek niet louter een serie dingen; ze vormt bovenal een stelsel van bijzondere voorschriften. De 'dingen' veronderstellen steeds meer *een speciaal gebruik*. Wil een boer de op elkaar afgestemde dingen in de vorm van technologie 'rationeel' gebruiken dan dient hij zijn eigen manier van boeren aan te passen aan de 'dingen'. Kortom: *de techniek is een ordeningsprincipe*. De techniek spreekt daarbij een duidelijke taal omtrent de condities waaronder ze ingezet behoort te worden. Even duidelijk is ze omtrent de doeleinden waarop het gebruik gericht behoort te worden.

Degene die niet bij machte is deze taal goed te verstaan of zelfs op bewuste wijze niet van plan is haar wèl te verstaan (dus de veronderstelde condities en doeleinden negeert), diegene wordt als *niet-rationeel* afgedaan en van dwangmaatregelen voorzien. In de melkveehouderij is de invoering van melkkoeltanks hiervan een duidelijk voorbeeld. De zuivelfabriek schrijft een melkkoeltank voor. Maar die is pas "rendabel" bij niet te weinig koeien. Veel boeren staan voor de keuze: of ophouden met melken of meer koeien gaan houden. Dit laat zien dat de partij die de bevelen *kan* uitdelen welke manier van

boeren "rationeel" is tevens diegene is die over de grootste macht beschikt. Als taal is de techniek een uitermate belangrijke ordeningsprincipe: het normeert en sanctioneert het gedrag. Denken we een ogenblik terug aan de beschrijving die Henk Nienhuis van de voorvallen bij AVEBE geeft, dan springt onmiddellijk in het oog hoe gróót het belang is van de techniek-als-taal in de (coöperatieve) TATE. Ogenscheinlijk puur technische zaken die geen andere betekenis lijken te hebben dan hun geïsoleerd technische betekenis op het niveau van de AVEBE-fabrieken gaan de bedrijfsontwikkeling bij de individuele leden bepalen, sturen en op een gegeven moment zelfs blokkeren. Dergelijke 'puur' technische zaken lopen van de vervanging van kipauto's door trailers, via wijzigingen in teeltplannen tot zuiveringsplannen voor de fabrieken. Ze hebben allemaal verrijkende gevolgen voor en in de boerenbedrijven.

b) Men kan een tweede aspect van de techniek-als-taal onderkennen. Dat is *haar ideologische werking*. Nu is me maar al te zeer bekend dat het woord 'ideologisch' in onze omgangstaal een zwaar geladen woord is. Men is gauw geneigd er allerlei duistere zaken achter te zoeken. Op die manier gebruik ik het begrip duidelijk niet. Waarom vind ik het dan toch nodig om hier naast het reeds gebruikte begrip *verorderingsprincipe*, ook het begrip *ideologische werking* in te voeren?

Met de uitdrukking ideologische werking bedoel ik dat door de dominantie van een speciale manier van omgaan met taal, nl. de techniek-als-taal, in de communicatie tussen TATE en boerenbedrijven, iedereen uitgeschakeld wordt die deze taal niet *kan* of *wil* gebruiken.

Door te denken en te handelen binnen het raam van de techniek-als-taal wordt waarneming van nadelige gevolgen *van diezelfde techniek* bemoeilijkt of belemmert. En worden negatieve gevolgen ondaks alles tóch ervaren, dan is het juist door de dominantie van de techniek-als-taal moeilijk een goede basis voor formulering van kritiek te vinden. Kritiek op de 'techniek' geldt vanuit de techniek-als-taal immers als irrationeel.

En toch, maar al te vaak ontstaat er een inconsistentie tussen voorgeschreven doeleinden enerzijds en de realiseerbaarheid van deze doeleinden op het individuele bedrijf anderzijds. Die inconsistentie wijst erop dat de techniek-als-taal niet louter een ordeningsprincipe is, doch eveneens een ideologische dimensie in zich draagt.

c) Dit alles voert me naar één thema, waarmee agrische sociologen doorgaans goed vertrouwd zijn: de oligarchisering van landbouwcoöperaties. Hun onderzoek en de daarbij behorende

theorievorming liggen in het verlengde van de door Michels(5) geformuleerde "ijzeren wet van de oligarchie". Kort samengevat komt deze theorie erop neer dat organisaties in het algemeen een directe democratie moeilijk kunnen handhaven. Indirecte democratie en de macht van weinigen over het bestuur vormen alras de regel. In dit licht zijn landbouwcoöperaties, vrij vaak onderzocht. Het zal geen verbazing wekken dat het beeld steeds blijkt op te gaan. Toch levert het onderzoek volgens mij een té algemeen verhaal op. Dit is te wijten aan het té algemene uitgangspunt waarin de landbouwcoöperatie behandeld wordt als een willekeurige geïnstitutionaliseerde beweging of organisatie (zoals bijvoorbeeld de VARA of de ANWB). Volgens mij is er bij de coöperatie iets meer specifiek aan de hand dan de wet van Michels alléén. We zagen in een vorig hoofdstuk reeds dat spreken over landbouwcoöperatie een verwijzing naar het tegelijkertijd bestaan van twee subsystemen impliceert: het associatieve en het technische subsysteem. Dit technische subsysteem bedient zich van de techniek-als-taal. Juist omdat de onderneming (de 'fabriek') i.t.t. de individuele leden een aanmerkelijk groter vermogen heeft deze taal voortdurend aan te passen, *overeenkomstig háár behoeftes*, zal de oligarchisering, voortdurend toenemen door het gebruik van deze communicatievorm.

d) Een typisch kenmerk van TATE is, dat tal van normen, opgelegde toepassingscriteria en voorschriften, welke op zichzelf gezien niet-technisch van aard zijn, steeds meer *vertaald* werden in technische vorm. Door die vorm verkrijgen ze eenzelfde 'penetratievermogen' als de technische voorschriften welke de techniek-als-taal in zich draagt.

Een frapperend voorbeeld is het *aandeel* dat Nienhuis in zijn artikel noemt. De verhouding tussen vreemd en eigen vermogen in een coöperatie, hoe de leden aan het eigen vermogen bijdragen, de hoeveelheid produkten welke een lid aan zijn coöperatie levert én de wijze waarop die aanvoer geregeld wordt. Dit zijn bij uitstek zaken die zich lenen voor een voortdurende *dialog* tussen coöperatie en leden. Binnen die dialog zouden ook de leden hun eisen aan de coöperatie moeten kunnen stellen en niet alleen andersom!! Doch AVEBE is erin geslaagd al die verhoudingen te doen neerslaan in een technische verschijningsvorm: het *aandeel*.

Het *aandeel* schept een nieuwe, ongekende bewegingsruimte voor AVEBE. Zo is het zeer goed voorstelbaar dat men bij een toekomstige reductie van de productiecapaciteit de 'waarde' van het *aandeel* rustig zal doen dalen: van bijvoorbeeld 50 ton naar 40 ton aardappelen per *aandeel*. Deze "technische aanpassing" vervangt het anders vermoedelijk uiterst moeilijk verloopend beslissings- en aanvaardingsproces. Naarmate de techniek-

als-taal verder binnendringt komen de boeren meer buitenspel te staan. Omdat de techniek-als-taal van het technisch subsysteem een "uurwerk", dat is een logisch ineengrijpend geheel van tandraden maakt, weet iedereen dat het geen 'zin' heeft om één tandwiel tegen de richting van de anderen in te laten draaien. De techniek-als-taal 'maakt' dat het lijkt dat de zaken zo zijn omdat het niet anders kan. Er tegen in gaan lijkt niet alleen dwaas maar ook onmogelijk.

e) Taal wordt uiteindelijk door individuen gehanteerd. Ook de techniek-als-taal verloopt via het hoofd van enkelingen. Het is het individu dat 'interpreteert', dat handelt. Het is het individu dat een technologie 'leest' en vervolgens in een *praktijk* omzet.

Wanneer je je afvraagt hoe het mogelijk is dat in de loop van enkele jaren *alle* 1350 leden van een willekeurige zuivelcoöperatie een melktank op het eigen bedrijf installeren sta je voor een raadsel. Hetzelfde is het geval als men zich afvraagt hoe het mogelijk is dat tienduizenden boeren in de loop van één decennium allemaal vrijwel *dezelfde* ligboxenstal laten plaatsen en allen min of meer dezelfde bedrijfsopzet realiseren.

Dit zijn processen die niet langer louter in individuele termen vallen te verklaren. Bij deze verschijnselen gaan collectieve drijfveren de boventoon voeren.

Het raadselachtige van deze collectieve drijfveren sluit aan bij de betekenis van de techniek-als-taal. Ze moge dan via de hoofden van individuen verlopen, het is tegelijkertijd een *actief interventiemiddel* daarop, een middel dat zich op *collectief niveau* realiseert..... Een middel dat *uniformiteit* schept. Een middel dat zich t.o.v. van de soms nog zo geprezen "ondernemersvrijheid" als dwingend verhoudt. Een middel ten slotte dat nauwelijks meer door boeren, doch hoofdzakelijk door TATE gecontroleerd werd.

3.4 Het taalverkeer binnen de coöperatieve driehoek

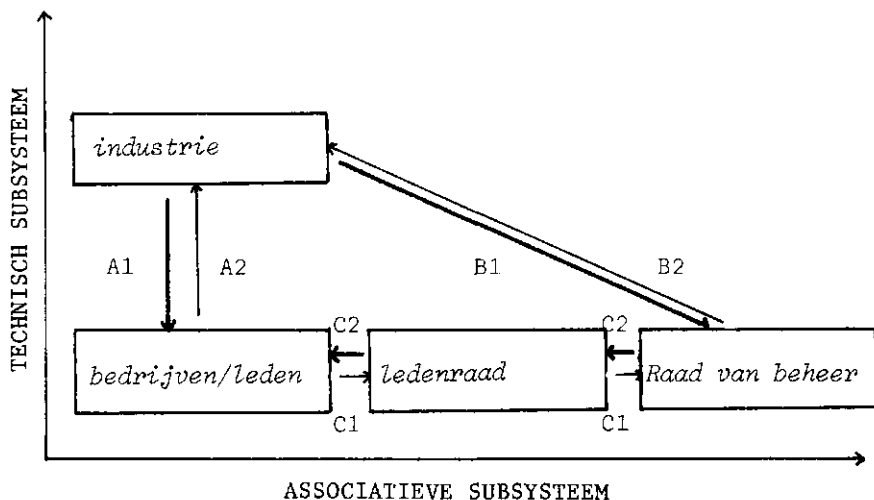
Hoe zouden we de problematiek rondom de techniek-als-taal kunnen analyseren?

Er zijn waarschijnlijk tal van manieren. Een van de manieren is bijvoorbeeld om te gaan kijken of in de verhoudingen tussen het 'technische systeem' enerzijds en het 'associatieve systeem' van de coöperatie anderzijds nog steeds sprake is van een "wisselwerking" - zoals men maar al te graag blijft verkondigen in landbouwkringen. Bovendien moet er uitgezocht worden of er in plaats van die "wisselwerking" niet eerder sprake is van een "afzetting" uit het technische systeem op het associatieve systeem.

Hieronder wil ik een poging doen om enkele *werkhypothesen* te formuleren. Dit alles op basis van de feiten die Nienhuis aandraagt.

Als men het reeds eerder gehanteerde aanvult met de balans tussen de *taalstromen**, welke waarneembaar zijn langs de drie zijden van de 'coöperatieve driehoek', dan zou men het volgende beeld krijgen:

figuur 3

A1, B1, C1 = technische taalstroom

A2, B2, C2 = associatieve taalstroom

—————> dominante taalstroom

- - - - -> ondergeschikte taalstroom

(zie ook figuur 2)

* Hiervoor kan men verschillende criteria bedenken, zoals b.v.:

- N^o uitgezonden en aangekomen signalen;
- N^o *geslaagde* boodschappen (boodschappen welke het door de zender verwachte resultaat opleveren);
- Welke taal (wiens taal) het meest in de baanvakken A, b en C voorkomt.:

Figuur 3 illustreert drie verschijnselen:

- Een overheersing van het 'neerwaartse' taalverkeer, vanuit de toppen van de twee subsystemen naar de respectievelijke bases.
- Een overschot aan technisch taalverkeer in alle drie de baanvakken van de driehoek.
- Een verdubbeling van de technische taalstroom in de ledenbedrijven (de basis van beide subsystemen). Niet alleen overheerst de technische taal in de rechtstreekse betrekkingen tussen boerenbedrijven en fabriek. Ook in datgene wat boeren als leden van de vereniging van de hogere treden van het associatieve systeem te horen krijgen, overheerst de technische overweging en de technische symboliek.

Samengevat betekent dat niet alleen dat binnen de coöperatie het taalverkeer tussen de twee samenstellende subsystemen steeds meer op een *éénrichtingsverkeer* gaat lijken. Het betekent vooral dat het associatieve subsysteem van de taal en de daarmee samenhangende normering aan de doeleinden van het technische subsysteem gesocialiseerd wordt. Dit betekent dat de binnen het associatieve subsysteem voornoemde taal, normering én doeleinden *legitiemer* zijn geworden dan de eigen, oorspronkelijke taal, inclusief normeringen en doeleinden. Let wel: niet zo zeer *formeel* als wel *feitelijk*.

Men kan het ook zo zeggen: aan de basis is er een nettotekort aan associatieve taal en -symboliek. Aan de top van het associatieve subsysteem wordt die symboliek op steeds vanzelfsprekender wijze gebruikt. En wel als louter ondersteuningsmiddel van het technische sub-systeem.

Een dergelijk globaal model heeft op haar beurt twee belangrijke series van gevolgen.

De eerste serie gevolgen:

- Indien een lid van de coöperatie de (legitiemer geworden) technische taal niet of niet langer meer op het eigen bedrijf kan of wil toepassen, dan moet *zijn lidmaatschap* van de coöperatieve vereniging wijken. De vereniging laat daarmee een lid vallen.
- De vereniging vindt het normaal om ook meer in het algemeen een gedifferentieerde behandeling op haar leden toe te passen.
- Het lidmaatschap heeft haar oorspronkelijke betekenis (positief discriminerend naar de niet-leden, "gelijke monniken gelijke kappen" naar de leden), grotendeels verloren. De leden ondervinden t.o.v. de niet-leden met name de nadelen van het lidmaatschap (bijvoorbeeld de aansprakelijkheid).
- Indien bepaalde technische behoeften niet langer met de be-

staande verenigingsstructuur stroken, dan zijn het niet technische behoeften die buiten de vereniging gehouden worden. Integendeel, de structuur van de vereniging wordt aangepast.

- Als bestaande, binnen de vereniging vastgelegde spelregels, de realisering van de doeleinden van het technisch subsysteem in de weg staan (bijvoorbeeld de leden tijdig inlichten, de leden zich tijdig over bepaalde plannen laten uitspreken, etc.), dan moeten deze spelregels wijken.
- En tenslotte durven potentiële bezwaarders of tegenstanders op de beslissende vergaderingen zich niet eens uit te spreken. Zo *illegitiem* wordt de weerstand tegen de technische taal doorgaans ervaren. Willen aarzeling en twijfel onder de leden naar voren komen, dan moet eerst het water tot aan de lippen gestegen zijn.

Kortom: de verenigingstaal is niet meer maatgevend. En dat is zo ongeveer gelijk aan het zeggen dat de associatieve taal en daarmee de vereniging zĳlf aan de technische taal en aan het technisch subsysteem zijn ondergeschikt.

Een sterk voorbeeld hiervan is de wijze waarop de verhouding tussen fabriek en lid middels *aandelen* vorm wordt gegeven. Het hoofdprobleem voor AVEBE is het aantal aandelen dat in omloop is en de contractuele betekenis die elk aandeel bezit. Of al deze aandelen nu bij één persoon of over duizenden boeren verdeeld zijn, is geen probleem meer. M.a.w.: het aantal boeren/leden is gĳeen zaak van het technische subsysteem: het aantal leden is hooguit een afgeleide varibale (5).

De tweede serie gevolgen:

Dat de verhouding technische taal/associatieve taal uit schema 3, tevens de *machtsbalans* binnen het desbetreffende coöperatieve systeem weergeeft, zal vrij duidelijk zijn. Minder duidelijk daarentegen is een ander effect van de onderschikking van het associatieve aan het technische subsysteem. Deze onderschikking betekent namelijk oók dat op de boerderij de "strategische technische zingeving" niet meer in de eerste plaats van de boer zelf afkomstig is, doch van het collectieve niveau. Tegelijkertijd worden echter de gevolgen van deze "collectieve zingeving" nog steeds volgens een atomistische optiek waargenomen en geïnterpreteerd (de boer als ondernemer).

Via de reeds genoemde beslissingen in ledenraden en raden-van-bestuur wordt op collectief niveau besloten:

- onder *welke* voorwaarden de individuele produktie-vormen goedgekeurd en ingevoerd kunnen worden;
- *wat* het individuele lid heeft te doen;
- *hoe* hij dit feitelijk moet doen.

Daarmee staan we opnieuw tegenover een dubbelzinnigheid in de

coöperatieve theorie en praktijk.

3.5 Tussen-balans

De uiteenzetting van de vorige pagina's laat zien dat het koppelen van een systeembenadering aan een analyse van de in dat systeem overheersende taal, analytisch vruchtbare resultaten oplevert. Het voorval, door Nienhuis op zijn uiterst gedetailleerde manier in de omgangstaal beschreven, verkrijgt zo een duidelijke betekenis. Om twee aspecten te noemen:

1) De met TATE overeenkomstige technologie komt naar voren als méér dan een louter technische vervanging van bijvoorbeeld paard-en-wagen door een tractor. Giddens stelt dit aldus: "Systeem-technologie verwijst niet alleen naar computers, automaten, e.d., maar ook naar het opnemen van mensen en hun activiteiten binnen ontworpen contrôle-systemen"(7). De toename van het technologisch gehalte van onze organisatievormen, de toename van het "systeem-karakter" hiervan en het ideologisch gebruik van technische talen om deze systemen te laten functioneren - al deze factoren kunnen de scheidslijn tussen het individuele en het collectieve ingrijpend veranderen.

2) Een tweede politiek aspect is het feit, dat nergens staat geschreven dat door de verandering van die scheidslijn ook de verdeling van voor- en nadelen voor de verschillende partijen hetzelfde zal blijven (8). Daarom doen boeren er dan ook goed aan, hun opname in TATE nauwlettend en op kritische wijze te volgen.

4 De betekenis van TATE voor de theorie van het agrarische bedrijf

In dit laatste hoofdstuk zal ik trachten uit de voorgaande analyse die aspecten te selecteren die van belang zijn voor een theorie van het agrarische bedrijf.

4.1 Het neo-klassieke model van de boer als ondernemer

Men zou zich kunnen afvragen wat nu precies het verschil tussen "vroeger" en de huidige, door TATE beheerste, situatie is. Is dat verschil wel zo belangrijk?

"Vroeger" was er sprake van een grote mate van aanpassing van de boer aan de lokale bedrijfsstijl. Het individu werd daaraan ondergeschikt. Zijn de effecten van TATE wel zo anders met betrekking tot het functioneren van het boerenbedrijf? Mijns inziens wél.

De bedrijfsstijl van "vroeger" was bovenal een receptenboek. Door een proces van generatie na generatie "vallen en opstaan"

waren zowel dit 'boek' in haar geheel, als de afzonderlijke recepten volledig op het locale eco-systeem afgestemd. Hield je je als boer aan deze 'recepten', dan was je bijna steeds verzekerd van het voortbestaan. Verkoos je daarentegen van het 'receptenboek' af te wijken (bijv. door aan één recept te gaan 'sleutelen') dan was dat duidelijk je eigen verantwoordelijkheid. Je kreeg een individuele "beloning" in de vorm van positieve of negatieve bedrijfsresultaten. Het economisch principe is in de "moderne tijd" steeds belangrijker geworden bij het kiezen tussen de verschillende recepten.

Echter het denken over de theorie van het agrarische bedrijf is grotendeels blijven staan bij de situatie zoals deze vroeger was. Om een voorbeeld te noemen hoe een agrarisch bedrijfseconoom de situatie ziet: "De boer handelt rationeel, dat wil zeggen door het bewustzijn of verstand bepaald, ter verwezenlijking van zijn doeleinden. De rationele handelwijze kan gelijk zijn aan het handelen naar economische principes. Zij wijkt daarvan meestal meer of minder af overeenkomstig het specifieke preferentiekader van iedere boer"! (9)

Volgens de inmiddels zeer uitgebreide literatuur over "de boer als ondernemer" kan men stellen dat er van "ondernemerschap" sprake is wanneer het economisch gerichte handelen *bewust* wordt georganiseerd. De "ondernemer" is wel eens gedefinieerd als "diegene die de besluiten neemt in de onderneming" (10).

Volgens deze zienswijze kan men vaststellen dat "vroeger" het economisch gerichte handelen van de boer in zijn bedrijf misschien niet altijd bewust was georganiseerd, maar dat de keuzedaden in ieder geval grotendeels door hem zelf genomen werden.

Maar intussen is dit "mechanisme" grondig veranderd. Het artikel van Nienhuis laat niet één maar zelfs een reeks uiterst belangrijke verschillen met "vroeger" zien:

- Als je je tegenwoordig aan de voorschriften van TATE *houdt*, dan ben je hierdoor *geenszins* verzekerd van je voortbestaan als boer.
- Als we voor het gemak even aannemen dat ook vroeger het economisch gerichte handelen van de boer "bewust georganiseerd" was, dan laten zich t.o.v. de huidige situatie de volgende verschillen aanwijzen:
 - a) De criteria op grond waarvan de organisatie van het handelen binnen het bedrijf tot stand komt worden hoe langer hoe minder aan de boer zelf overgelaten. Ze komen van *ie-mand anders*.
 - b) Voorzover deze criteria wel aan hem overgelaten worden, dan zijn de voorschriften van de huidige TATE zōdanig dat

het oordeel over de eventuele gelijktheid van die criteria, niet aan de boer zelf toekomt.

- c) Tenslotte gaat ook de TATE steeds vaker over tot het rechtstreeks bepalen/kiezen welke je korte-termijn bedrijfsdoeleinden moeten zijn.
- "Vroeger" ontstond het initiatief tot afwijken, aanpassen of vervangen van een bepaald recept *binnen* het bedrijf. Tegenwoordig ontstaat het veelal daarbuiten.
 - De mate van de vereiste uniformering aan het voorschrift is zienderogen gestegen.
 - Je hebt tenslotte als "ondernemer" nog maar weinig te zeggen. Bovendien wordt het steeds moeilijker om vooruit te lopen op veranderingen in de voorwaarden die direkt met het funktionieren van je bedrijf te maken hebben.
 - De recente ontwikkelingen als ontmenging en immobiliseringen in groeiende technologische pakketten zijn van dien aard dat allerlei mooie zogenaamde "substitutie curves" sterk aan betekenis hebben ingeboet. Hierin zou nu juist de ondernemersfunctie tot uitdrukking moeten komen. Precies bij deze genoemde ontwikkelingen speelt TATE een strategische rol.

De bovenstaande waarnemingen maken duidelijk dat de neo-klasieke economische theorie van de agrarische onderneming hard aan herformulering toe is. Om deze theorie staande te kunnen houden, formuleren economen de ene "uitzondering" na de andere. De "uitholling van het ondernemersschap" wordt opgevangen in een smeltkroes die "imperfecte kennis" heet. Dit staat voor "risico" en "onzekerheid" waar de boer als "besluitennemer" mee moet leren omgaan.

Maar men heeft hier weer te maken met een bron van tweeslachtigheid. Immers, een dergelijk begrip houdt in dat de verantwoordelijke instantie voor deze ontoereikende kennis eigenlijk de boer zelf is.

De "onzekerheid" heet vandaag de dag te zijn toegenomen. Het feit dat een dergelijke uitspraak moeilijk mis kan zijn

- haar waarheidsgehalte valt immers moeilijk te ontkennen - zegt op zichzelf nog niets over de mogelijkheid om te begrijpen *waardoor* en *waar* de toegenomen onvoorspelbaarheid in de situatie van de boer ontstaat. Indien men écht modern wil doen, dan spreekt men van de toenemende "turbulentie". Daarmee is men echter nog even ver van huis als met "onzekerheid". Vergelijken we nu de neo-klasieke theorie met het TATE-perspectief dan is één van de onmiskenbare voordelen van deze laatste zienswijze, dat de *bron* en de *aard* van de toenemende rechtstreekse onzekerheid (of "turbulentie") zeer precies te duiden is.

Toegepast op het AVEBE-geval wordt duidelijk dat a) de toe-

nemende rechtstreekse onvoorspelbaarheid waarmee de boer geconfronteerd wordt *binnen en door* de coöperatie ontstaat; b) dat deze onvoorspelbaarheid aan de boer op een verplichtende wijze wordt opgelegd en c) dat het waarheidsgehalte van uitspraken als de volgende: "een landbouwcoöperatie kan als verlengstuk van de boer als individuele ondernemer worden beschouwd", steeds geringer wordt (11).

4,2 *Traditionele plattelandssociologen hebben moeite met de macht*

Ook ten opzichte van de klassieke denktraditie der plattelandssociologie houdt het TATE begrip een belangrijke kritiek en correctie in. In deze traditie wordt doorgaans niet alleen het atomistisch-economistische ruilmodel gehanteerd. Haar beoefenaren vertonen tevens de neiging om aan machtsverschijnselen relatief weinig aandacht te besteden. En dat is niet toevallig. Binnen het traditionele denkschema van de ruilhandeling vallen verschijnselen als heerschappij moeilijk te vangen, laat staan te verklaren. Tenminste wanneer men het risico wil vermijden om abstracte modellen van determinisme en voluntarisme als een spook door de analyse te laten dansen.

Wellicht wordt het machtsprobleem juist hierdoor zo veelvuldig door plattelandssociologen gemeden. In het kader van het TATE begrip kunnen we echter nauwelijks om het machtsverschijnsel heen.

Dit laatste wordt duidelijker als men zich af vraagt wáárom boeren overgaan tot handelingen die blijkbaar voor henzelf alleen maar een toename van problemen betekenen. Het economistische ruilmodel heeft óók hiervoor een pasklaar antwoord ontwikkeld. Laten we kijken wat dat antwoord inhoudt. Globaal besproken stelt bijvoorbeeld een voormalig voorzitter van de American Economic Association dat de "druk op de landbouw", ofwel de "dubbele afpersing in de ontwikkeling van de landbouw" (19) toegenomen is. Maar *deze "druk" of "dubbele afpersing" zal toch door iets of iemand vertolkt, dan wel verwezenlijkt moeten worden.* Opnieuw blijft de vraag: "Hoe wordt de heerschappij in de hedendaagse landbouw gerealiseerd?"

Ik onderscheid in verband met de realisatie van heerschappij in het kader van TATE, in navolging van Giddens (13), twee hoofdbronnen van heerschappij. Namelijk: "*autorisering*" en "*allocatie*". "Autorisering" duidt op het vermogen bevelen uit te vaardigen die andere personen dienen toe te passen of uit te voeren. "Allocatie" betreft het vermogen om de inzet van materiële goederen te regelen.

Vergelijken we nu de bedrijfsstijl van vroeger met de TATE van nu dan zal de betekenis van heerschappij in het kader van precies de TATE duidelijker worden.

Autorisering

De vroegere bedrijfsstijl autoriseerde vroeger vooral de rolverdeling tussen de sexen en de leeftijdsgroepen. Eenieder kreeg een taak toegewezen in overeenstemming met leeftijd en geslacht. Het "wie doet wat" werd vastgelegd. De autoriserende instantie was in onmiddellijke zin het bedrijfshoofd (i.e. het familiehoofd) maar goedbeschouwd vormde *eenieder* deel van deze autoriserende instantie. De betrokkene zelf wist wat hem of haar te doen stond en deed dit. Een ieder interpreteerde of vertolkte deze voorschriften.

Binnen de huidige TATE daarentegen heeft de autorisering om te beginnen een veel *anoniemer* karakter verkregen. Het doet er niet meer zozeer toe *wie* bepaalde zaken doet. Punt is dat het gedaan moet worden. De automatisering verloopt veelmeer via het "wat", dan via het "wie". Verder is het autoriserende vermogen in talrijker en minder duidelijk zichtbare instanties gelokaliseerd. Tenslotte zijn deze instanties in toenemende mate *bedrijfsextern*. De onderdelen van de TATE vertellen de boer - direct of indirect - *wat* hij behoort te doen. Tenminste wanneer hij "rationeel" wil blijven en daarmee sancties als een laag inkomen of bedrijfsbeëindiging wil voorkomen.

Allocatie

De allocatieregels van de vroegere bedrijfsstijl waren verschillend per streek, bedrijf en individu. Wilde een boer bepaalde besparingen aanwenden ("investeren"), dan bouwde een Friese boer zijn stal zo, de Noordhollandse boer deed het zus. Het snoeien van appelbomen (i.e. de inzet van arbeid en bepaalde instrumenten) gebeurde in de Betuwe op andere wijze dan in Zeeland. Voor het maaien van de Uiterwaarden of natte graslanden gelden specifieke regels. M.a.w. elke bedrijfsstijl kende z'n eigen technologie. Mede door dit "particularisme" waren de technologische voorschriften welke betrekking hadden op de ingroei van bedrijven in externe systemen naar verhouding zeldzaam. Men zou zelfs kunnen stellen dat de externe systemen zich naar dit "particularisme" richtten. Binnen de huidige TATE verlopen echter de allocatievoorschriften in steeds sterker mate via de *produktiekolom* - en dan van boven naar beneden. Verder geldt dat de wijze van inzet van de materiële produktiemiddelen onderwerp is van *algemeen wordende* criteria. En tenslotte wordt de instantie

die de inzet van materiële goederen regelt in toenemende mate *bedrijfsextern*. Dit betekent dat de uitgezonden allocatievoorschriften eerder een TATE gerichte functionaliteit zullen belichamen dan een op het boerenbedrijf gerichte functionaliteit.

Het voorgaande betekent dat we tegenover een uitermate complex probleem staan: een probleem dat uit meerdere 'lagen' is opgebouwd.

a) In de industrialiserende landbouw treden belangrijke veranderingen op in de positie van de agrarische producent als "ondernemer" en als beroepsrol-uitoefenaar. Het merendeel van deze veranderingen treedt *niet* op via veranderingen in de formele eigendom van de produktiemiddelen - *doch via veranderingen in de wijze waarop de inzet van de materiële produktiemiddelen (de technologie) beheerd wordt*. Zowel autorisering, maar met name de allocatie, verenigen zich op steeds meer uitgesproken wijze in de TATE, welke bijgevolg een *sturende* structuur van het bedrijfshandelen wordt.

b) Wat de figuur van de "agrarische bedrijfsleider" betreft, valt een samengaan van de afbakening van de beroepsrol en de organisatieproblematiek te bespeuren. Het is immers ten overvloede aantoonbaar dat, hoewel men vanuit TATE m.b.t. de boer van "ondernemer" blijft spreken, in feite van de boer nog louter "taakuitoefeningen" worden vereist. "Dat" doen wat TATE rationeel acht - het liefst ook nog op basis van normatieve instemming. In feite wordt het *vakmanschap* van de boer in belangrijke mate gereduceerd. Als *veronderstelde* "ondernemer" wordt de boer strikt individueel opgevat. Tegelijkertijd ontwikkelt zijn praktische situatie naar die van een uniforme deelcollectiviteit (de collectiviteit van de gelijkgerichte taak-beoefenaren).

Juist deze laatste problematiek is niet los te zien van de specifieke wijze van functioneren van TATE. Zonder TATE zou een dergelijke tegenstelling (veronderstelde "ondernemer" versus uniforme deelcollectiviteit) ondenkbaar zijn. Zoals binnen de ideologie welke heden ten dage domineert binnen de TATE de socialisering van de produktievoorwaarden en -vormen wordt verzwegen, zo wordt ook het collectieve karakter van de beroepsuitoefening niet erkend.

4.3 *Nawoord*

In dit alles treft men een zeer boeiende problematiek aan, gevormd door de combinatie van objectieve structuren en subjectieve "manipulatie" van zowel de waarneming als het gedrag van boeren. Deze "manipulatie" wordt hoofdzakelijk via taal-

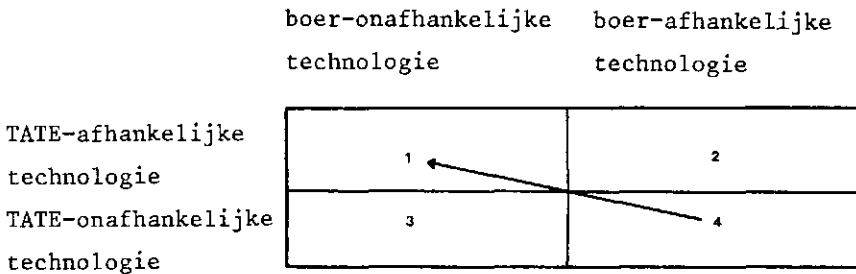
beheersing bereikt. Onderzoek hieromtrent is denkbaar én nodig op drie verschillende niveau's, te weten op:

- a) dat van de objectieve "sturende" structuur,
- b) dat van de "beleefde werkelijkheid" en
- c) op dat van de tussenschakels tussen beide voorgaande niveau's.

Deze tussenschakels wordt grotendeels door de huidige technologie gevormd. De technologie die thans gebruikt wordt in het systeem TATE-boerenbedrijf.

Men zou daaromtrent het volgende figuur kunnen hanteren:

figuur 4

De heersende visie neigt de technologie alsmede de technologie-ontwikkeling ten behoeve van de boerenbedrijven in vak 4 van dit schema te situeren. Mijn stelling daarentegen is dat het belang van de technologie van vak 1 in sterke mate groeit en dominant wordt. Daarmee ontstaan de machtsrelaties binnen het systeem TATE-boerenbedrijf, die in het voorgaande zo uitgebreid aan de orde kwamen.

Literatuur en noten

- 1) Tot nu toe zijn over TATE verschenen:
 - B. Benvenuti. General Systems Theory and Entrepreneurial Autonomy in Farming: Towards a new feudalism or towards democratic planning?
 - B. Benvenuti. Operatore Agricolo e Potere. Revista di Economia Agraria, anno XXX, Fasc. 3, 1975.
- 2) Gebruik van deze term (ir)rationaliteit is niet zonder problemen. Rationaliteit wil in dit kader zeggen: *alles*, zowel goed als kwaad, wat er op het boerenbedrijf gebeurt, komt

van buiten. Dus de boer is er voor niks. Dat is niet onze bedoeling. Daarom gebruiken we het dubbelzinnige (ir)rationaliteit. Daarmee zeggen we twee dingen tegelijk:

of de oorzaak van de fouten is van externe aard;

of dat wat de boer zelf doet wordt achteraf irrationeel genoemd.

3) In meer algemene termen is dit probleem allang door niemand minder dan François Perroux binnen zijn eigen discipline aan de orde gesteld. Trouwens zonder dat dit tot noemenswaardige resultaten heeft geleid. Zie. F. Perroux. Pouvoir et économique. Dunod, Paris, 1974 (2e ed.).

4) Zie: G.J. ter Woorst. Ontwikkelingen van de landbouwcoöperatie in Europa. I en II. Landbouwkundig Tijdschrift. 93, 1981, 4 en 5, p. 109-112 en p. 140-143.

5) R. Michels. Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Stuttgart 1957 (2e ed.).

6) Dergelijke verschijnselen zijn ook buiten Nederland zo langzamerhand gemeengoed geworden. Zie bijvoorbeeld P. Coulomb et H. Nallet. Le Syndicalisme Agricole et la creation du paysane modèle. CORDES/INRA, 1980, p. 53.

7) A. Giddens. Central Problems in Social Theory, Macmillan, 1978, p. 74.

8) Deze gehele problematiek was dan ook al lang afleidbaar uit de groeiende literatuur over organisatie-sociologie en de leer van complexe organisaties. Zelfs bij duidelijke politiek-schuwe auteurs als Thompson of Emery and Trist is de intrinsiek politieke inhoud van het "organiseren" op zich, niet te mijden. Vgl. de onlangs klassiek geworden "The Casual Texture of Organizational Environments", Human Relations, 1965 vol. 18 van Emery en Trist en "Organizations in Action", Mc GrawHill, New York, 1967 van J.D. Thompson. Het gaat hier echter om een genre literatuur dat helaas aan de aandacht van de meeste schrijvers over landbouw, van verschillende pluimage, schijnt te zijn ontsnapt.

9) L.C. Zachariasse. Analyse van het vraagstuk der uiteenlopende rentabiliteit van vergelijkbare agrarische bedrijven. Afd. voor agr. bedrijfseconomie, Landbouwhogeschool, Wageningen 1972, publ. no. 3, p. 11-12.

10) F. Redlich. A Program for Entrepreneurial Research, in: Weltwirtschaftliches Archiv. vol. 78, no. 1, 1957, p. 47.

11) De landbouwcoöperatie in de Europese Economische Gemeenschap, COGECA, Algemeen Comité voor de Landbouwcoöperatie van de EEG, Brussel 1974, pag. 80.

12) U.F. Owen. "The Double Developmental Squeeze on Agriculture". American Econ. Rev. Vol. LVI, 1966, p. 45-67.

13) A. Giddens. Op cit., Hoofdstuk 3.